

Prace Filologiczne 2022 (77): 131–144

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Justyna Kobus, 2022

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1044>

JUSTYNA KOBUS

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

e-mail: [jusper@amu.edu.pl](mailto:jusper@amu.edu.pl)

<http://orcid.org/0000-0002-4094-2743>

## NAZWY SKWARKI, SKRZYCZKI, SKRZOKI ZE SŁONINY W JĘZYKU MIESZKAŃCÓW WIELKOPOLSKICH WSI

---

NAMES OF SKWARKI, SKRZYCZKI, SKRZOKI FROM BACON  
IN THE LANGUAGE OF THE INHABITANTS OF GREATER  
POLAND'S VILLAGES

**ABSTRACT:** The article discusses the names of pork scratchings from Greater Poland. The author cited the archival materials of Adam Tomaszewski, the *Atlas of the Language and Folk Culture of Greater Poland*, as well as contemporary data from field exploration, the records of the Dialectological Laboratory of the Adam Mickiewicz University, as well as those published in „Greater Poland Regional Dictionaries” and amateur dictionaries from Greater Poland. A number of analyzes have shown the diversity of the names in question, both geographical, chronological and linguistical.

**KEYWORDS:** Greater Poland dialect, dialect lexis, pork scratchings

---

W ogólnej odmianie polszczyzny nazwy wysmażonych kawałków słoniny występują w dwóch formach rodzajowych jako *skwarek* lub *skwarka*. Dualizm ten zauważany jest także w mowie Wielkopolan od blisko stu lat, czemu towarzyszy różnorodność leksykalna i wariantywność fonetyczna. W artykule zaprezentuję różnicowanie nazw skwarek ze słoniny w języku mieszkańców wybranych wsi wielkopolskich.

Temat kulinariów regionalnych jest od wielu lat podejmowany przez dialektologów. Wymienię tylko przykładowe pozycje bibliograficzne, m.in. artykuły naukowe Natalii Ananiewy (Ananiewa 2017, s. 5–12), Doroty Rembiszewskiej (Rembiszewska 2018, s. 137–145, Rembiszewska 2019, s. 213–219), Dominiki Woźnej (Woźna 2010, s. 233–243) czy wielkopolskie opracowania etnograficzne, np. Barbary Michalakówny (1964, s. 401–445) oraz Aleksandry Paprot (Paprot 2015). Pomijam opracowania ogólnopolskie i poświęcone polszczyźnie miejskiej.

Źródłem wiedzy na temat form i znaczenia wyrazu *skwarki* są – obok monografii i artykułów – niewątpliwie atlasy i słowniki gwarowe, m.in. *Atlas gwarowy województwa kieleckiego* (Dejna 1968, t.VI, m. 713. Skw(a)rki) czy *Atlas gwar mazowieckich* (Kowalska, Strzyżewska-Zaremba 1985, t. VII, m. 317. Zesmażone kawałeczki słoniny). Leksem *skwarki* występuje także jako hasło w słownikach gwarowych, m.in. w: *Małym słowniku gwar polskich* (Wronicz 2009) – *skrzeczki*, *Słowniku gwar małopolskich* (Wronicz 2017) – *skwarczek*, *Słowniku gwary opoczyńskiej* (Cygan 2018) – *skwarek*, *Gwarze Bugaja na Pogórzu (gm. Biecz, pow. Gorlice)* (Karaś 2020) – *skwarczek*, *Słowniku gwary zagnańskiej* (Długosz-Kurczabowa 2020) – *skwarek*, *Słowniku gwar Lubelszczyzny* (Pelcowa 2019) – *skwarki*, *skwarek*, *bybki*, *ciučki*, *dzidzki*, *skroczki*, *skroki*, *skwarzenie*, *skwarzonka*, *Słowniku języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie* (Sierociuk 2018) – *skwarek*, *skwarka*, *citki*, *połec*, *skwareczki*. Pytanie o kawałki słoniny po wysmażeniu wraz z materiałem językowym z byłego woj. suwalskiego uwzględniła Barbara Falińska w monografii z serii *Dialog pokoleń* dotyczącej pożywienia (Falińska 2020) i w artykule (Falińska 1991, s. 79–88).

W celu omówienia problematyki zawartej w temacie mojego artykułu sięgnę do wielkopolskich materiałów dialektalnych Adama Tomaszewskiego (dane przedwojenne), następnie do *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW), szczególnie do t. I. *Gospodarstwo domowe – Pożywienie* (AJKLW-I) – poświadczenia uzyskiwane głównie w l. 70. i 80. XX w. Zastrzec trzeba archiwalny już dziś charakter tych materiałów. Z opracowań nowszych należy wskazać cykl „Wielkopolskie Słowniki Regionalne” (głównie WSR-Pl, WSR-Gpn, WSR-Pob), w którym – pośród wielu nazw związanych z pożywieniem – znajduje się interesujące mnie hasło w rozmaitych formach. Wiele cennych informacji językowych dostarczają eksploracje terenowe, zarejestrowane cyfrowo i zdeponowane w fonotece Pracowni Dialektologicznej UAM oraz słowniki amatorskie z różnych stron Wielkopolski (Binkowski 2011, Giera, Dragan z i in. 2015, Jańczak 2005, Podeszwa 2014, Żyto 2013).

Przywołany w analizach materiał został skompletowany tak, by dane językowe pozyskiwane w różnych okresach pochodziły – w miarę możliwości – z tych samych lub jak najbliżej siebie położonych miejscowości. Analiza wymienionych materiałów wielkopolskich z tak zlokalizowanych punktów badawczych daje podstawy do pogrupowania poświadczeń z różnych punktów widzenia (ryc. 1.).



Ryc. 1. Siatka punktów badawczych (oprac. własne; źródło mapy: AJKLW-I)

Po pierwsze, podział materiałów ze względu na ich chronologię (dawne Tomaszewskiego, przestarzałe – AJKLW oraz nowsze – zasoby fonoteki, najnowsze – zasoby fonoteki i WSR)<sup>1</sup>. Po wtóre, z uwagi na przynależność do ugrupowania gwarowego (Wielkopolska dzieli się na pięć poddialektów: środkowy, zachodni, wschodni, północny i południowy). Można też poklasyfikować pozyskany materiał pod względem formy (w tym rodzaju gramatycznego ustalanego na podstawie mianownika liczby pojedynczej).

Przyjrzyjmy się zatem poszczególnym zbiorom wyekscerpowanych materiałów dotyczących *tego skwarka* i *tej skwarki* (Tab. I).

<sup>1</sup> Skróty stosowane do oznaczenia materiałów (przy nagromadzeniu przykładów, umieszczam skróty w indeksach górnych przy omawianym leksemie): monografie Adama Tomaszewskiego – MT, np. *skrzyżczka*<sup>MT</sup>, kartoteka Adama Tomaszewskiego KT, np. *skrzyżczka*<sup>KT</sup>, materiały AJKLW – A, np. *skrzyżczka*<sup>A</sup>, materiały własne i z fonoteki PD UAM – WF, np. *skrzyżczka*<sup>WF</sup>, słowniki WSR – SW, np. *skrzyżczka*<sup>SW</sup>, współczesne słowniki amatorskie – SA, np. *skrzyżczka*<sup>SA</sup>; symbol – w tabeli oznacza brak poświadczenia.

Tabela I. Materiał wielkopolski: nazwy skwarek ze słoniny.

| poddialekt  | materiały Adama Tomaszewskiego (MT, KT)   | materiały AJKLDW (A)   | materiały współczesne  |   | ze słowników amatorskich (SA)  |
|-------------|---|--|--|---|--|
|             |   |  | własne i z fonoteki PD UAM (WF)  | z WSR (SW)  |  |
| Wlkp. pn.   | <i>skrzyżczyki</i> Łopienno (MT), <i>skrzyżczyki</i> Szamotuły (KT)   | <i>skwierki</i> , typ <i>skrzeczki</i> Łaziska k. Wągrowca (21)  | –  | –   | <i>skrzyżczyka</i> okolice Żnina (Pałuki)  |
| Wlkp. śr.   | <i>skrzyżczyka</i> / <i>skrzyżczyka</i> (KT)  | typ <i>skrzeczki</i> Promno (41)   | –  | <i>skrzyczek</i> , <i>skrzyżczyka</i> , <i>skwarek</i> , <i>skwarka</i> okolice Pobiedzisk            | –  |
| Wlkp. pd.   | <i>skwiyżczyka</i> / <i>skwiyżczyki</i> / <i>skwiyreki</i> // <i>śwyreki</i> / <i>śwyreki</i> // <i>skwarki</i> // <i>skwarki</i> // <i>sks(-sz-)</i> <i>aki</i> (KT) | typ <i>skwarka</i> , typ <i>skwie(r)</i> <i>czka</i> Bukówiec Górny (74); typ <i>skwie(r)</i> <i>czka</i> Sułkowice-Doma-chowo k. Starej Krobi (77); typ <i>skwie(r)</i> <i>czek</i> , typ <i>skwierka</i> ; <i>za-sięg</i> typu <i>skwieczek</i> , <i>skwieczka</i> (zasięg rodz. m.) Szkaradowo gm. Jutrosin (88); <i>zasięg typu skwieczek</i> , <i>skwieczka</i> (zasięg rodz. m.) Sławoszew-ka -Kurcew; gm. Kotlin (71) | <i>sznejdki</i> , <i>skwarek</i> – <i>skwarki</i> , <i>sznejdek</i> / <i>sznejdek</i> / <i>szrejdek</i> – <i>sznejdki</i> , <i>skwirak</i> Bukówiec Górny (74) | <i>skwarki</i> , <i>skwareczki</i> Pleszew (miejscowość graniczna poddialektu) (najbliżej punktu 71.) | <i>skwarki</i> , <i>szpek</i> Bukówiec Górny; <i>skwiyżczyka</i> , <i>-i</i> Bisku-pizna (Domachowo, Krobia, Gostyni – 77), <i>skwiczki</i> Jutrosin (ziemia rawicka – niedaleko punkt 88. Szkaradowo gm. Jutrosin), <i>skrzyżczyka</i> , <i>świyżymka</i> * – Jarocin i okolice |
| Wlkp. zach. | <i>sk-szyżczyki</i> Wieleń (MT);  | typ <i>szperka</i> Dąbrówka Wlkp. (45)   | <i>szpyrka</i> / <i>śpyrki</i> Dąbrówka Wlkp. (45)   | –   | –  |
| Wlkp. wsch. | <i>krzoki</i> // <i>skwarki</i> (KT)  | <i>skrzok</i> , <i>krzok</i> , <i>zasięg typu skwieczek</i> , <i>skwieczka</i> (zasięg rodz. m.) Dobrów (55)   | –  | <i>skrzek</i> , <i>skrzok</i> , <i>skwara</i> , <i>skwarki</i> (WSR-Gpn.) – okolice Kola              | –  |

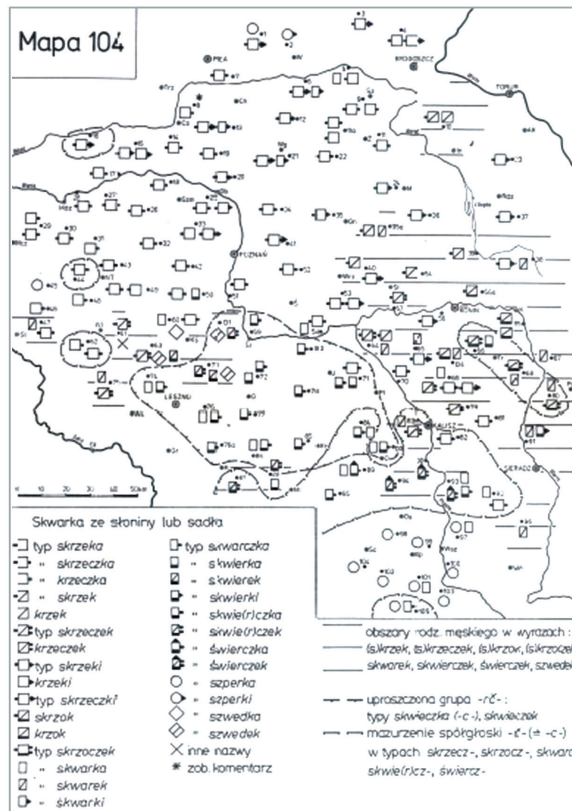
Grupa pierwsza, o wyznaczniku chronologicznym, to najstarszy zbiór wielkopolskich danych językowych pochodzących z lat 30. XX w. Są to poświadczenia zebrane przez Adama Tomaszewskiego. W kartotece z materiałami tego badacza znalazłam około 30 fiszek zawierających różne nazwy tego samego, a omawianego tu, desygnatu. Dodatkowo zasilłam poświadczenia zaczerpnięte z kartoteki notacjami zawartymi w monografiach autorstwa A. Tomaszewskiego (Tomaszewski 1930, Tomaszewski 1935). I tak, dla Wielkopolski północnej odnajdujemy tu nazwę *skrzyczki* (Łopienno [MT] i pow. szamotulski<sup>2</sup> [KT]). W środkowej części regionu Tomaszewski zanotował *skrzyczka* / *skrzyczka* / *skrzyczki* (pow.: poznański / poznański, średzki / śremski, obornicki, gnieźnieński, wrzeński), na południu: *skviyczka* / *skviyeczi* / *skviyrcki* // *śvyrcki* // *skvarki* // *skvarki* // *sks(-sz-)ąki* (pow. koźmiński, krotoszyński / leszczyński / ostrowski // ostrowski // kaliski // kaliski), we wschodniej Wielkopolsce – *krzoki* // *skwarki* (pow. turecki, koniński), a u Mazurów wieleńskich<sup>3</sup> – *sk'szycki* (Wieleń [MT]).

Kolejną grupą materiałów zwartych pod względem czasu ich pozyskiwania są dane atlasowe (Ryc. 2.). Mapa 104. *Skwarka ze słoniny lub sadła* w AJKLW-I przedstawia następujący rozkład danych: Wielkopolska północna z typem<sup>4</sup> *skrzeczki* oraz nazwą *skwierki* w punkcie 21. Łaziska (okolice Wągrowca), Wielkopolska środkowa – typ *skrzeczki* w punkcie 41. Promno (niedaleko Pobiedzisk), w południowej Wielkopolsce zanotowano typ *skwarka* i typ *skwie(r)czka* (punkt 74. Bukówiec Górny), typ *skwie(r)czka* (77. Sułkowice-Domachowo k. Starej Krobi); typ *skwie(r)czek* i typ *skwierka* (88. Szkaradowo gm. Jutrosin oraz 71. Sławoszew-Kurcew, gm. Kotlin – to także teren z zasięgiem typu *skwieczek*, *skwieczka* (zasięg rodz. m.). W Wielkopolsce wschodniej AJKLW-I wskazuje na nazwy *skrzok*, *krzok* i zasięg typu *skwieczek*, *skwieczka* (zasięg rodz. m.) – 55. Dobrów, a w Wielkopolsce zachodniej, w miejscowości Dąbrówka Wlkp. (punkt 45), na typ *szperka*.

<sup>2</sup> Szamotyły zaliczam do gwar północnej Wielkopolski za Zygmuntem Zagórskim (Zagórski 1967), choć Zenon Sobierajski umieścił ten obszar w granicach Wielkopolski środkowej (Sobierajski 1990, s. 8).

<sup>3</sup> Gwary tzw. Mazurów wieleńskich zaliczane są do kompleksu północno-zachodniego (zob. Urbańczyk 1981, s. 73, Gruchmanowa 1970, s. 150), jedynie Z. Sobierajski zaliczył je jednoznacznie do Wielkopolski zachodniej (Sobierajski 1990, s. 8).

<sup>4</sup> Termin *typ* stosowany w AJKLW oznacza wariantywność fonetyczną danej jednostki leksykalnej (szczegółowy zapis znaleźć można w komentarzu: AJKLW-I, cz. 2., s. 25).



Ryc. 2. Mapa 104. Skwarka ze słoniny lub sadła (Źródło: AJKLW-I)

Dane pozyskiwane po 2000 roku oraz opublikowane w słownikach amatorskich informują o funkcjonowaniu następujących nazw: w północnej części regionu (okolice Żnina, zatem teren Pałuk, do których należą także wsie skupione wokół Wągrowca od strony północnej; nieco na południowy wschód [27 km od Wągrowca i 21 km od punktu 21. Łaziska] – poza terenem Pałuk – położone jest, badane przez Tomaszewskiego, Łopienno) odnajdujemy nazwę *skrzyczka*<sup>5A</sup>. W okolicach Pobiedzisk, leżących na obszarze środkowowielkopolskim, współcześnie zanotowaliśmy dwa warianty, każdy w dwóch różnych rodzajach: *skrzyczek*, *skrzyczka*, *skwarek*, *skwarka*:

*jak sie smażyło: mama dej skrzyczka ... no to skrzyczki ... a jak tak to sie mówiło skwarki ... nie ... (Węg); jak słonina wysmażona to już jes smalec ... [...] no jes wysmażony i só<sup>m</sup> skrzyczki i smalec ... (Węg); jezdes tam to pomieszaj tyn smalec ... nie ... no a zaś to tak było ... czysty smalecz i skrzyczki osobno albo smalec ze skrzyczkami ... nie ... tag mówili ... (Węg); skwarki ... [...] to skwarek chyba ... nie ... skrzyczka ...*

(Złt); *skwarki ... skwarek chyba ...* (Węg); *skwarki ... [...] to skwarek chyba ... nie ... skrzyczka ...* (Złt); *smalec ze skworkami ...* (Złt); *to tam słoninę topió<sup>m</sup> z tymi skwar ... skrzyczkami ... o ... nie ... mógł polodź abo ... oboji<sup>m</sup>tnie ... tłuszcz ... nie ... [...] skrzyczki ... skrzyczki ... skwarki ... [...] no to by było skwarek ...* (Pob) (WSR-Pob).

Południowa Wielkopolska, reprezentowana najliczniej w analizowanych materiałach, odznacza się nazwami: *skwarek – skwarki, sznejdek / sznajdek / szrejdek – sznejdki, skwirek– skwirki, szpek* (74. Bukówiec Górny):

### A pyry rozgniecione i doprawione śmietaną były jakoś nazywane?<sup>5</sup>

SzA: *pyry duszone ... i ze śmitano<sup>m</sup> były polone ... tam ... stopione skwarki ... nie ... to my mówili sznejdki na skwarki ...*

#### Sznytki?

SzA: *sznejdki (!) ... jedyn sznejdek (!) ... abo dwa sznejdki ... bo to z niemieckiego ... kiedyż jeszcze jag jo pamie<sup>m</sup>tom ... no ... a teraz zaż mówio<sup>m</sup> skwarki ... bo u nas topili tak kawalek wendzony<sup>j</sup> ... i takie podug ... biyda była ... no to ... było czech synów czy czterech ... tu niedaleko ... to jeszcze mój ojciecz opowiadał ... to jego kuzynowie ... jedyn znalaz tyń jedyn sznajdek w tych pyrka<sup>m</sup> duszonych ... i drugi i czeci ... a czwarty nie znalaz ... a matka mówi ... chłopcy ... aby trzy ino były te sznejdki ... a reszta potym to mlykim ... mlyka włoła ... co to takie były ... maźniejsze (!) ... te pyry ... nie ... nie były takie suche ...*

#### Czyli to był...

SzA: *szrejdek (!) ...*

\*\*\*

#### Co to jest okrasa?

SzA: *nó ... to jes sónina ...*

#### Ale to już stopiona czy...?

SzA: *nie ... nie ... surowa ... sónina ... jes surowa słonina ... a dawni wy<sup>d</sup>dzili sóniny<sup>j</sup> ... i pote mieli te skwarki ... te skwirki jag downimówiliy ... nie ... albo smażyli ... takó<sup>m</sup> sónine świeżó<sup>m</sup> wy<sup>m</sup>dzonó<sup>m</sup> ... i cebulke tego ... i lepsze buło do chleba ... bo tera mówio<sup>m</sup> raczyj okrasa ... przedtym ... przedtym okrasa teraz słonina ...*

#### I skwirki były?

SzA: *no ... skwarki ... my mówili skwarki ... nie ...*

#### Czyli to jest jeden skwarek?

SzA: *jedyn skwarek ...*

<sup>5</sup> Bukówiec Górny (gm. Włoszakowice, pow. Leszno): data nagrania: 23.04.2005., informator: SzA, kobieta ur. 1923 r. w Bukówcu Górnym, nagrał i transkrybował: Jerzy Sierociuk.



**A co to jest szpyrka lub szpyra?**

SzA: *nó tyż kawołmi<sup>n</sup> sa ... ale dostałym kawoł **szpyrki** ... tero usmażony ... tam to ... do pyrek ... nie ... smażone miso czy gotowane ... **szpyrka**...*

**Żeby tłuszcz był, to co się brało?**

SzA: *to okrasa ... okrasa do smażynia ...*

**A czy okrasa to była tylko słonina?**

SzA: *tak ...*

**Tylko słonina.**

SzA: *tyko słonina ... bo jeszcze sadło ... to to osobno smażyliy ... znowuż tag do ... do zup ... do czegoś ... nie ... bo tam okrase ... to smalc (!) ... to wszystko pojedliy ...*

**A kawałek słoniny wysmażonej, albo podsmażonej?**

SzA: *skwarki ...*

**A co to jest skrzeczka?**

SzA: *to só<sup>m</sup> te **skwirki** ... **skwirki** ... nie **skwarki** tyko **skwirki** ...*

**To nie skrzyczki tylko skwirki?**

SzA: *skwirki ...*

**A skwirki to jest dużo, a jedna sztuka?**

SzA: *jedyn **skwirek** ...*

**Jeden skwirek?**

SzA: *tak ... jedyn **skwirek** ...*

\*\*\*

**szpek** ‘okrasa, tłuszcz, boczek’: *a jeszcze jaki szpek bydzie poczebny do okroszynie* (Dragan i in. 2014)

Na Biskupiźnie (77. Domachowo, Krobia, Gostyń) zanotowano nazwę *skwiyczka*, <sup>-i<sup>SA</sup></sup>, w Jutrosinie (ziemia rawicka – niedaleko punktu 88. Szkaradowo gm. Jutrosin) – *skwiczki<sup>SA</sup>*, a w miejscowościach położonych na granicy poddialektalnej z Wielkopolską wschodnią – *skrzyczka<sup>SA</sup>*, *świyżunka<sup>SA</sup>* (Jarocin) i *skwarki*, *skwareczki* (Pleszew najbliższej 71. Sławoszew-Kurcew):

*dziady? ... to só<sup>m</sup> gotowane zimniaki ... jak gotujesz zimniaki ... odlewasz pół wody ... w to sypież mó<sup>n</sup>ke ... i... takie jak só<sup>m</sup> te zimniaki na pół ugotowane ... to odlywosz pół wody ... w to sypież mó<sup>n</sup>ke i ta mó<sup>n</sup>ka sie musi zaparzyć ... potem ... smażysz **skwarki** ... i wlywosz ... pyry ... i krychosz ... i to só<sup>m</sup> dziady ...* (Tomice) (WSR-Pl);

*szagóweczki do jedzenia ... jak po ugotowaniu daje sie jeszcze można ... **skraweczki** dać ... i masło smażone z cebulko<sup>m</sup> ...* (Pleszew) (WSR-Pl);



*szare kluchy to so<sup>m</sup> ... ziemniaki utarte ... surowe dodaje sie troszeczke mo<sup>ki</sup> jajko ... można jejs<sup>z</sup> ze **skwarkami** z cebulo<sup>m</sup> ... z kielbasko<sup>m</sup> ... podsmażono<sup>m</sup> ... (Sośnica) (WSR-Pl);*

W Wielkopolsce wschodniej, w okolicach Koła, współcześnie notujemy nazwy: *skrzek*, *skrzok*, *skwara*, *skwarki*:

*skwarki ... [...] no to jes wysmażona słonina albo sadło ... (Babiak); [R1:] skwarki ... [...] no wytopione ze ... [R2:] wytopiony tłuszcz ... [R3:] ze szmalc ... ze słoniny ... (Felicjanów); skwarki ... [to...] zesmażona słonina ... (Koło); skwarek ... (Koło); [skwarki] to so<sup>m</sup> pozostałości po ... wytopie smalcu ... (Koło); to so<sup>m</sup> **skwarki** ... (Rzuchów); a jeszcze my za dawnych czasów robiliśmy dziady ... dziadoska potrawa ... czyli ... ziemniaki ... jak sie dogotowują to sie sypie do tego porcje mo<sup>ki</sup> ... i to sie razem z to<sup>m</sup> mo<sup>ko</sup>m gotuje i sie robi taka ... ciapka ziemniaczano-mo<sup>czna</sup> ... i to sie **skwarkami** ... okraszało ... i z kwaśnym mlekiem na przykład sie to jadło ... bardzo dobre ... (Dęby Szlacheckie) (WSR-Gpn).*

Natomiast w Wielkopolsce zachodniej, w miejscowości Dąbrówka Wielkopolska (punkt 45) – *szpyrka / śpyrki*:

**A co to są w takim razie: skwarki?**<sup>6</sup>

PoK: *to śpyrki (!) my mówimy ... to jes ... jak sie przetapia smalec ... od świni ... zmielone te sadło ... i tyn tłuszcz (!) ... to<sup>m</sup> słonine ... to to so<sup>m</sup> **szpyrki** (!) ... szpyrki na to nazywajo<sup>m</sup> ...*

**A jeżeli sobie ktoś usmaży do pyrek?**

PoK: *to to so<sup>m</sup> **szpyrki** ...*

**Czyli tutaj o skwarkach się nie mówi?**

PoK: *nie ...*

SpM<sup>7</sup>: *sie szło kupić "olij... to my tak jedli... no... śpyrki to to je ... to ... jak "od świni ten ... sie wytopiło ten ... smalec ... to potym słonine ... taki śpyrki ... to my mówili śpyrki ... to z tymi śpyrkami my jedli ... bulwy ...*

**Czyli śpyrki to były te...?**

SpM: *"ód słoniny ... co je na smalec ... nie ... przekre<sup>n</sup>cił rzeźnik ... to pón wytopili ... to były śpyrki ... a wysmażone to były ... smalc ... smo<sup>c</sup> ... tyż my wzili do zaliwoka ... czy do wiadra ... to my mówili do wy<sup>m</sup>borka ...*

SpK: *smo<sup>c</sup> ... i to ...*

SpM: *i my to jedli ... nie ...*

<sup>6</sup> Dąbrówka Wielkopolska, (gm. Zbąszynek, pow. Świebodzin): data nagrania: 09.06.2012., informator: PoK, kobieta ur. 1942 r. w Dąbrówce Wielkopolskiej, nagrał i transkrybował: Jerzy Sierociuk.

<sup>7</sup> Dąbrówka Wielkopolska, (gm. Zbąszynek, pow. Świebodzin): data nagrania: 25.01.2008., informator: SpM, kobieta ur. 1946 r. w Dąbrówce Wielkopolskiej, SpK, kobieta ur. 1942 r. w Dąbrówce Wielkopolskiej, nagrał i transkrybował: Jerzy Sierociuk.

**Pani mówiła, że to był smouc?**

SpM: *no ... smo<sup>u</sup>c ... [...]*

**Pani mówiła, że jakie były te szpyrki?**

SpM: *no ... wysmażone ... jag my wytópili ... wysmażyli te szpyrki ... to sie słoto (!) ... nie ... tyn smo<sup>u</sup>c ... do wy<sup>m</sup>borka abo zaliwoka ... a **špyrki** to sie wzięło do gorka i tak my jedli ... nie ... te **špyrki** ...*

SkJ<sup>8</sup>: ***špyrki** no to to słonina tako wy<sup>n</sup>dzono ... [...] i tego ... ale kidyś to tam te skwarki sto<sup>e</sup>pili ... i na te skwarki to mówili **špyrki** ...*

Z wyekscerpowanych materiałów wynika, że nazwy ‘wysmażonych kawałków słoniny’ z jednej strony ewoluowały na przestrzeni XX i początku XXI wieku, z drugiej zaś trwały w niezmienionej formie w zależności od części regionu, w której zostały zanotowane. Wydaje się, że zasadnicza zmiana, jaka dotyczy funkcjonowania nazw omawianego desygnatu, dotyczy poszerzenia leksykonu o wariant rodzajowy lub włączenie do zasobu słownikowego form ogólnopolskich.

Pod tym względem bardzo stabilna, choć stosunkowo skromnie poświadczona, prezentuje się Wielkopolska zachodnia. Na tym terenie utrzymują się współcześnie nazwy, które zapisano w AJKLW-I i u Tomaszewskiego. Jedyłą dającą się zauważyć różnicą jest fonetyka: *szpyrka* / *špyrki*<sup>WF</sup> – typ *szperka*<sup>A</sup> oraz *sk<sup>’</sup>szycki*<sup>MT</sup> wśród Mazurów wieleńskich.

Niewielką różnicę da się zaobserwować w mowie mieszkańców Wielkopolski północnej i środkowej. W części północnej regionu przez cały okres obserwacji utrzymuje się nazwa *skrzeczki*<sup>A</sup> / *skrzyczki*<sup>MT</sup> (różnice fonetyczne), przy czym współcześnie dysponujemy tym rzeczownikiem w liczbie pojedynczej, która informuje o rodzaju żeńskim – *skrzyczka*<sup>SA</sup>; takich danych nie mamy w wypadku notacji Tomaszewskiego i AJKLW. Ponadto, w punkcie atlasowym 21. Łaziska koło Wągrowca, zaznaczono nazwę *skwierki*<sup>A</sup> nienotowaną wcześniej u Tomaszewskiego ani w dotychczas analizowanych materiałach współczesnych.

Co do Wielkopolski środkowej, zauważa się ciągłą obecność nazwy *skrzyczki* z różnicami fonetycznymi w zakresie grupy spółgłoskowej *skr-* (*skrszyczka*<sup>KT</sup> / *skrzyczka*<sup>KT,WF</sup> / *skrzeczki*<sup>A</sup>) oraz samogłoski *-e/-y-* (*skrzyczka*<sup>KT,WF</sup> / *skrzeczki*<sup>A</sup>). Z materiału wynika, że w środkowej Wielkopolsce początkowo występowała nazwa *skrzyczka*<sup>KT</sup> w rodzaju żeńskim. Rodzaj żeński na tym terenie sugerują zaznaczone na ryc. 2. nazwy w miejscowościach otaczających punkt 41. Promno niedaleko Pobiedzisk, któremu twórcy atlasu przypisali nazwę w liczbie mnogiej

<sup>8</sup> Dąbrówka Wielkopolska, (gm. Zbąszynek, pow. Świebodzin): data nagrania: 14.01.2006., informator: SkJ, kobieta ur. 1938 r. w Dąbrówce Wielkopolskiej, nagrał i transkrybował: Jerzy Sierociuk.

(typ *skrzeczki*<sup>A</sup>). Współcześnie we wsiach położonych w okolicach Pobiedzisk notowaliśmy nazwy gwarowe w dwóch rodzajach gramatycznych (*skrzyczek*<sup>SW</sup>, *skrzyczka*<sup>SW</sup>), jak i formy ogólnopolskie w obydwu rodzajach (*skwarek*<sup>SW</sup>, *skwarka*<sup>SW</sup>).

Podobną sytuację zastajemy w Wielkopolsce wschodniej, gdzie od lat 30. XX w. utrzymuje się wariant gwarowy *krzok(i)*<sup>KT,A</sup> / *skrzok*<sup>A,SW</sup> obok notowanego wyłącznie w AJKLW-I typu *skwieczek*<sup>A</sup>, *skwieczka*<sup>A</sup> na obszarze z zasięgiem rodzaju męskiego oraz nabytych z czasem form z zasobu polszczyzny ogólnej – *skwara*<sup>SW</sup>, *skwarki*<sup>SW</sup>.

Największą różnorodnością poświadczeń odznacza się poddialekt południowy. Materiał obfituje w różne formy, warianty fonetyczne i rodzajowe. Dane za każdy okres badań wskazują na występowanie tu nazwy *skwarki*<sup>KT,SW,WF</sup>, przy czym w punkcie 74. Bukówiec Górny AJKLW-I wymienia tę nazwę w rodzaju żeńskim *skwarka*<sup>A</sup>, podczas gdy współcześnie odnotowaliśmy w tej samej miejscowości formę męską *skwarek*<sup>WF</sup>. Najnowsze dane poświadczają także użycie formy zdrobniałej *skwareczki*<sup>SW</sup>. Inną nazwą występującą we wszystkich grupach materiałów (często w dwóch rodzajach) jest *skwieczek*, *skwieczka* notowane w różnych wariantach fonetycznych (*skviyczka*<sup>KT</sup> / *skviyeczeki*<sup>KT</sup> / *skviyrcki*<sup>KT</sup> / *skwie(r)czka*<sup>A</sup> / *skwie(r)czek*<sup>A</sup> / *skwieczka*<sup>A</sup> / *skwieczek*<sup>A</sup> / *skwirek*<sup>WF</sup> / *skwirki*<sup>WF</sup> / *skviyczka*<sup>SA</sup> / *skwiczeki*<sup>SA</sup> / *skrzyczka*<sup>SA</sup> / *skwiczeki*<sup>SA</sup>). Zarazem funkcjonują w tych zbiorach poświadczenia, które zostały odnotowane tylko w jednej z każdej grup materiałów: u Tomaszewskiego *śvyrcki*<sup>KT</sup> oraz *sks(-sz-)ąki*<sup>KT</sup>, w AJKLW-I jest to forma *skwierka*<sup>A</sup>, a współcześnie: *sznejdek*<sup>WF</sup> / *sznajdek*<sup>WF</sup> / *szejdek*<sup>WF</sup> – *sznejdki*<sup>WF</sup> (wszystkie warianty w punkcie 74. Bukówiec Górny) oraz *świyzunka*<sup>SA</sup> definiowana jako ‘świeże skwarki ze słoniny’ w Jarocinie (choć z załączonego do artykułu hasłowego cytatu nie wynika jednoznacznie, że chodzi o skwarki: *We świyzunce moczali chlyb i tak sie najedli* – Podeszwa 2014).

Warto też zwrócić uwagę na pojedyncze poświadczenie wyrazu *szpek*<sup>SA</sup> występujące w słowniku *Co wieś, to inna pieśń...* (tylko w części bukowieckiej) jako określenie ‘okrasy, tłuszczu, boczku’. Postanowiłam je tu uwzględnić jako nazwę powiązaną znaczeniowo z wyrazem *skwarki*, przy czym dość zwięzła definicja słownikowa nie pozwala doprecyzować stopnia bliskości semantycznej (możliwe, że mieszczą się w nim również *skwarki*). W badaniach terenowych przeprowadzonych przez zespół poznańskich dialektologów po 2000 r. nazwa ta nie została pozyskana, nie jest też notowana w AJKLW. Z kolei w *Małym słowniku gwar polskich* (Wronicz 2009) odnajdziemy hasło *szpek* w znaczeniu ‘słonina’ z notacją m.in. w Wielkopolsce, co zgadzałoby się z naszymi badaniami przeprowadzonymi w 2006 r. w Wielkopolsce zachodniej. Tam, w Dąbrówce Wielkopolskiej, wyraz *szpek* / *śpek* był znany w znaczeniu ‘słonina’, lecz informatorka zaprzeczała jakoby go używano:

### Na jakie części świnia potem była dzielona?<sup>9</sup>

NiA: *na uda ... były na szynki ... myszki ... my mówili chyba też boczki ...*

DuR: *szpeg nie mówili? ...*

NiA: *śłonina mówili nie śpek ...*

DuR: *ale chodzi jak żeście mówili ...*

NiA: *ale my też nie mówili śpek ... słonina ... kawałki słoniny ...*

Różnorodność nazw skwarek w Wielkopolsce jest dość duża, ale sytuacja ta nie należy do wyjątków. Przykładem potwierdzającym ten fakt niech będą analizy, które przeprowadziła prof. Barbara Falińska na materiałach z dawnego województwa suwalskiego. Badaczka podała 7 różnych nazw z wariantami fonetycznymi. W materiałach tych również pojawiają się liczne formy w liczbie mnogiej: *swarki, skrzecki, (skrzecka), sadłochy, sadłowki* itd. (Falińska 2020, s. 250–251). Poświadczona jest także nazwa zdrobniała *skwareczki (skwarecki, skworeczki)*, jak i opisowa *wysmażona słonina* (Falińska 2020, s. 250). Podobną różnorodność znajdujemy na Lubelszczyźnie (Pelcowa 2019), a nawet jej części – ziemi łukowskiej (Sierociuk 2018), gdzie obok ogólnopolskiego *skwarka* (r.m.) notuje się: *skwarki, bybki, ciučki, dzidzki, skroczki, skroki, skwarzenie, skwarzonka* (Pelcowa 2019) oraz *skwarka* (r.ż.), *citki, poleć* i zdrobnienie *skwareczki* (Sierociuk 2018). Szczegółowy opis funkcjonowania wielkopolskich nazw *skwarek* na tle innych gwar i dialektów polskich przekracza ramy tego artykułu, niemniej jednak analiza taka dałaby interesujące wyniki.

Nazwy skwarek ze słoniny w mowie Wielkopolan prezentują szeroką paletę nazw zróżnicowanych na wielu poziomach systemu języka. Są to jednostki leksykalne oddające dualizm rodzajowy widoczny także w polszczyźnie ogólnej. *Skwarek* czy *skwarka*, *skrzyczek* czy *skrzyczka*, *sznejdek* czy *sznejdka*, *skwieczek* czy *skwieczka*, *kszoki* czy *skrzoki* – wszystko to nazwy tego samego desygnatu. Które z tych form są bardziej żywotne, mogą pokazać jedynie badania frekwencyjne, gdyż wstępna analiza pokoleniowa nie wskazuje jednoznacznych tendencji w natężeniu funkcjonowania określonych form w zależności od wieku informatora. Na podstawie przedstawionych danych można za to stwierdzić, że nazwy gwarowe mają się całkiem dobrze w zestawieniu z ich wariantami ogólnopolskimi.

<sup>9</sup> Dąbrówka Wielkopolska, (gm. Zbąszynek, pow. Świebodzin); data nagrania: 14.01.2006., informator: NiA, kobieta ur. 1924 r. w Dąbrówce Wielkopolskiej, DuR, kobieta ur. w 1955 r.; nagrał i transkrybował: Jerzy Sierociuk.

## Bibliografia

- Ananiewa, N. (2017). Nazwy potraw w polskich gwarach na Litwie, Białorusi i Syberii wobec przemian cywilizacyjnych, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, LXIV, 5–12.
- Binkowski, K.M. (2011). *Mój słownik gwary pałuckiej*. Żnin.
- Cygan, S. (2018). *Słownik gwary opoczyńskiej*. Opoczno.
- Dejna, K. (1968). *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, 6. Łódź.
- Długosz-Kurczabowa, K. (2020). *Słownik gwary zagnańskiej*. Warszawa.
- Dragan, Z. i in. (2014). *Co wieś, to inna pieśń. Słownik gwary Bukówca Górnego w Wielkopolsce i regionu Spisza w Małopolsce*. Kraków.
- Falińska, B. (2020). *Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny. Pożywienie cz. I. Byłe województwo suwalskie*. Warszawa.
- Falińska, B. (1991). Z badań nad regionalizmami w słownictwie kulinarnym. W: K. Handke (red.), *Regionalizmy w języku familijnym. Zbiór studiów* (79–88). Wrocław.
- Giera, M., Jańczak, K. (2005). *Słownik gwary biskupiańskiej*, Stara Krobia.
- Gruchmanowa, M. (1970). *Gwary zachodniej Wielkopolski*. Poznań.
- Karaś, H. (2020). *Gwara Bugaja na Pogórze (gm. Biecz, pow. Gorlice)*. Warszawa.
- Kowalska, A., Strzyżewska-Zaremba, A. (1985). *Atlas gwar mazowieckich*, VII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Michalakówna, B. (1964). Pożywienie. W: J. Burszta (red.), *Kultura ludowa Wielkopolski* (401–445), 2. Poznań.
- Paprot, A. (2015). *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej. Powiat gnieźnieński*. Szreniawa.
- Podeszwa, J. (2014). *Słownik gwary Ziemi Jarocińskiej*. Jarocin.
- Rembiszewska, D. (2018). Nazwy potraw w południowo-wschodniej Małopolsce jako przejaw kontaktów językowych (*bandurzak, lewasz, proziak*), *Studia Pigioniana*, 137–145.
- Rembiszewska, D. (2019). Z lokalnych zapożyczeń wschodniosłowiańskich w gwarach polskich – *dryhle* ‘galareta’, *Prace Filologiczne*, LXXIV, 213–219.
- Sierociuk, J. (red.). (2018). *Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej Praca na roli i w gospodarstwie*. Poznań.
- Sobierajski, Z. (1990). *Teksty gwarowe z północnej Wielkopolski*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Tomaszewski, A. (1930). *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*. Kraków.
- Tomaszewski, A. (1935). *Mowa tzw. Mazurów wieleńskich*. Poznań.
- Urbańczyk, S. (1981). *Zarys dialektologii polskiej*. Warszawa.
- Woźna, D. (2010). Z problematyki opisu gwarowego słownictwa kulinarnego na przykładzie nazw zup w języku mieszkańców Bukówca Górnego (pow. Leszno), *LingVaria*, 1(9), 233–243.

- Wronicz, J. (red.). (2009). *Mały słownik gwar polskich*. Kraków.
- Wronicz, J. (red.). (2017). *Słownik gwar małopolskich*, 2. Kraków.
- Żyto, H. (2013). Słownik gwary jutrosińskiej. W: W. Gawroński, H. Żyto, *Jutrosińska wiara i gwara* (193–248). Jutrosin.

### Wykaz skrótów

- AJKLW-I – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. I. *Gospodarstwo domowe – Pożywienie*, cz. 1. *Mapy 1–115*, cz. 2. *Wstęp do całości – wykazy i komentarze do map 1–115*, red. Z. Sobierajski, J. Burszta, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- WSR-Gpn – *Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, red. B. Osowski, Poznań 2018.
- WSR-Pl – *W kuchni u Pleszewian. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego*, red. B. Osowski, Poznań 2020.
- WSR-Pob – *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie*, red. J. Kobus, A. Migdałek, Poznań 2021.

### STRESZCZENIE

W artykule zostały omówione wielkopolskie nazwy skwarek ze słoniny. Autorka przytoczyła materiały archiwalne Adama Tomaszewskiego, *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* oraz dane współczesne z eksploracji terenowych, zasobów fonoteki Pracowni Dialektologicznej UAM, a także opublikowane w Wielkopolskich Słownikach Regionalnych i słownikach amatorskich z terenu Wielkopolski. Szereg przeprowadzonych analiz wykazał zróżnicowanie omawianych nazw zarówno pod względem geograficznym, chronologicznym jak i językowym.

**SŁOWA KLUCZOWE:** dialekt wielkopolski, leksyka gwarowa, skwarki

JUSTYNA KOBUS  
Pracownia Dialektologiczna  
Instytut Filologii Polskiej  
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza  
ul. Fredry 10  
61–701 Poznań